

“Want voor hen is Gods nieuwe wereld.”

De vertaling van een bijzonder kernbegrip in Matteüs 4:23-5:12 zal worden toegelicht in dit artikel: de keuze voor ‘Gods nieuwe wereld’ als vertaling van het Griekse *basileia tôn ouranôn* (buiten Matteüs: *basileia tou theou*).

Het goede nieuws

Matteüs 4:23-5:12 beschrijft het optreden van Jezus in Galilea, gevolgd door het begin van de bergrede. In 4:23 lezen we dat Jezus overal in Galilea het goede nieuws vertelt over Gods nieuwe wereld. De boodschap die hij brengt, staat kort samengevat in Matteüs 4:17 (BGT):

Vanaf dat moment begon Jezus zijn boodschap te vertellen aan de mensen. Hij zei: ‘Dit is het moment om je leven te veranderen. Want Gods nieuwe wereld is dichtbij.’

Wat het goede nieuws over Gods nieuwe wereld inhoudt, wordt uitgewerkt in de bergrede (Matteüs 5:1-8:1). In deze rede leert Jezus de mensen waar het werkelijk om gaat. Doen wat God wil, gaat veel verder dan je houden aan een aantal wetten en regels. Wie luistert naar de wijsheid die Jezus biedt en bereid is te leven zoals God het wil, krijgt de belofte dat hij of zij hoort bij de nieuwe wereld.

De bergrede begint in Matteüs 5:3 met een reeks van kernachtige uitspraken. Het is een serie van acht korte uitspraken (in de derde persoon) die wordt afgesloten met één langere uitspraak (in de tweede persoon). De serie van acht korte uitspraken begint en eindigt met dezelfde refreinzin *hoti autôn estin hê basileia tôn ouranôn*, ‘want voor hen is het koninkrijk van de hemel’ (NBV). Deze inclusie werpt licht op de tussenliggende uitspraken: ze bieden invullingen, concretisering van ‘het koninkrijk van de hemel’.

Gods heerschappij

De *basileia* van God is een cruciaal begrip in het Nieuwe Testament. Niet alleen komt de term veelvuldig voor in de evangeliën, maar ook in Handelingen, de brieven van Paulus, een deel van de andere brieven en in Openbaring. Het goede nieuws van ‘de komst van het koninkrijk’ behoort tot de kernboodschap van het Nieuwe Testament. Het ‘koninkrijk’ wordt op verschillende manieren aangeduid: vaak in combinatie met *tou theou*, ‘van God’, in Matteüs meestal met de woorden *tôn ouranôn*, ‘van de hemel’ (aan deze excusief bij Matteüs gebruikte variant wordt hieronder in een aparte paragraaf aandacht besteed), als ‘mijn’ of ‘uw’ koninkrijk, verwijzend naar God, of soms naar Jezus, of als het koninkrijk van ‘de/mijn/uw Vader’.

Het Griekse woord *basileia* betekent zowel ‘koninkrijk’, in territoriale betekenis, als ‘koningschap’, met betrekking tot positie en bijbehorende waardigheid. Het is, in één woord, de heerschappij die

iemand uitoefent als koning over een gebied, met de daarbij behorende status. Om de toepassing van dit begrip op God te begrijpen, moeten we ons verplaatsen in de voorstellingswereld van de eerste eeuw.

Het concept *basileia tou theou*, Gods heerschappij, heeft zijn wortels in de voorstelling van God als koning, die we goed kennen uit het Oude Testament. God als koning is de meest voorkomende typering van God in het Oude Testament. Dit was in de toenmalige wereld natuurlijk volstrekt gebruikelijk: de meeste volken stelden zich hun belangrijkste god of goden voor als koning(en). Dit was conform de staatsinrichting en de algemene 'worldview' van die tijd: mensen dienden een koning, en deze (aardse) koning regeerde namens de hemelse koning, de godheid die hem had aangesteld.

Ook zien we al in het Oude Testament de volgende ontwikkeling: God brengt als koning van de wereld door zijn reddende ingrijpen een ommekeer tot stand in het lot van zijn volk (zie vooral teksten in Deutero-Jesaja).

In de hellenistische tijd ontstaat een voorstelling die een directe achtergrond biedt voor het nieuwtestamentische spreken over Gods *basileia*: Gods heerschappij wordt voorgesteld als een eschatologisch gebeuren. De voorstelling is als volgt. Op dit moment heersen er in de wereld kwade machten (tirannieke heersers die Gods volk onderdrukken, of zelfs duivelse machten), maar spoedig zal Gods heerschappij doorbreken. Dan maakt God een einde aan de heerschappij van de oude machten. Al het bestaande zal door God geoordeeld worden en al het slechte uitgebannen en bestraft. Dan zal Gods heerschappij overal gelden op aarde. De mensen die God trouw zijn, hebben het nu moeilijk. In de huidige wereld worden ze verdrukt. Maar als Gods heerschappij is doorgebroken, zullen de rollen omgedraaid zijn. Dan geeft God de aarde aan hen. Het gaat bij deze voorstelling om een beslissende ommekeer in de geschiedenis. Die ommekeer is definitief, heeft wereldwijde proporties, en wordt door God tot stand gebracht. God brengt dan de hele schepping voorgoed onder zijn heerschappij. We komen deze eschatologische voorstelling tegen in diverse Joodse geschriften uit de hellenistische tijd. Een voorbeeld is het boek Daniël. In Daniël 2 lezen we over een steen die het reusachtige beeld verpulvert, in de droom van Nebukadnessar. In 2:44 wordt uitgelegd waar dit voor staat: de steen is de eeuwige heerschappij van God, die een eind zal maken aan de opeenvolgende koninkrijken van de huidige wereld. Daniël 7 beschrijft een visioen waarin ook iemand optreedt die, na de omwenteling op aarde, voor altijd namens God zal heersen. In 7:14 staat daarover: 'Hem werden macht, eer en het koningschap verleend, en alle volken en naties, welke taal zij ook spraken, dienden hem. Zijn heerschappij was een eeuwige heerschappij die nooit ten einde zou komen, zijn koningschap zou nooit te gronde gaan' (NBV).

Varianten op deze voorstelling komen we tegen in andere boeken, zoals Psalmen van Salomo, 4 Ezra, 2 Henoch, het Testament van Mozes, en in een aantal teksten uit Qumran. In sommige van deze teksten speelt de messias een rol in de beslissende ommekeer (bijvoorbeeld in Psalmen van Salomo 17).

In het Nieuwe Testament komen we deze voorstelling in allerlei variaties tegen. Zo ook in Matteüs 4:17, waar de boodschap van Jezus is samengevat als *metanoëite êngiken gar hê basileia tôn ouranôn*, 'Dit is het moment om je leven te veranderen. Want Gods nieuwe wereld is dichtbij'

(BGT). Het is heel duidelijk dat het hier en elders in de evangeliën niet gaat om de boodschap dát er zoiets als Gods heerschappij of Gods koninkrijk bestaat, maar dat het beslissende moment dichtbij is. Het is een appel, een wake-up call: zorg dat je aan de goede kant staat, want binnenkort is het zover.

De nieuwtestamentische geschriften zijn niet een simpel doorgeefluik van Joodse eschatologie. Wat de vroegchristelijke geschriften kenmerkt is nu juist dat ze – in allerlei verschillende toonaarden – benadrukken dat de ommekeer, de vestiging van Gods heerschappij, al deels een realiteit geworden is met het optreden van Jezus op aarde, en met zijn dood en opstanding. Tegelijk is de definitieve voltooiing iets dat nog staat te gebeuren bij de komst van Jezus als de verhoogde hemelse Heer met de macht van de Vader. Om die reden wordt door veel uitleggers van het Nieuwe Testament gebruikgemaakt van de begrippen ‘nu reeds’ en ‘nog niet’: aan de ene kant is er al iets definitief veranderd, aan de andere kant staat de voltooiing ervan nog te gebeuren.

Het bovenstaande is geen volledig overzicht van de (christelijke) eschatologische voorstellingen en al helemaal niet van de verschillende uitwerkingen hiervan in de nieuwtestamentische geschriften. Het is niet meer dan een korte schets van de achtergrond van het *basileia*-begrip, de heerschappij van God die een einde zal maken aan de kwade machten die heersen in de huidige tijd. Op grond hiervan kunnen we een paar belangrijke conclusies trekken.

(1) In de terminologie van het *basileia*-begrip klinkt veel meer mee dan expliciet wordt gemaakt. Bijvoorbeeld dat Gods heerschappij een eind zal maken aan de ‘oude machten’, dat het een bevrijding zal zijn voor de mensen die bij God horen, en dat de vraag waar het op aankomt dus is: hoor je bij die mensen die dan gered zullen worden?

(2) Het feit dat Gods ingrijpen waarbij hij heel de schepping definitief aan zich onderwerpt, wordt verwoord in termen van heerschappij, koningschap en de vestiging van een rijk, volgt uit de toenmalige voorstellingswereld.

(3) De essentie van het *basileia*-begrip is het beslissende, definitieve karakter van Gods ingrijpen dat een ommekeer tot stand brengt.

De keuze voor Gods nieuwe wereld

In de Bijbel in Gewone Taal blijft de voorstellingswereld van de Bijbel bewaard. In de psalmen wordt God nog steeds als koning voorgesteld, zittend op zijn troon. Ook wordt in de BGT de term ‘koninkrijk’ soms gebruikt. Het fungeert dan op de gebruikelijke manier als een geopolitieke term, bijvoorbeeld: het koninkrijk van Salomo (1 Koningen 11-12), het koninkrijk van Ahasveros (Ester), het koninkrijk van Nebukadnessar (Daniël). In de evangeliën komt het voor als ‘alle koninkrijken van de wereld’, die Satan aan Jezus laat zien (Matteüs 4:8, 9; Lucas 4:5). Het gaat hier om koninkrijken in de gewone zin van het woord: concrete, afgebakende geopolitieke eenheden.¹

Bij het *basileia*-begrip in het Nieuwe Testament is er echter meer aan de hand. Het betreft niet een koninkrijk in de gangbare betekenis van het woord, maar duidt op Gods machtig ingrijpen, een definitieve omwenteling waarbij heel de wereld onder zijn heerschappij wordt gebracht. Het gebruik van de term ‘koninkrijk’ werd hier door de BGT-vertalers als problematisch gezien. De eschatologische voorstelling van het doorbreken van Gods heerschappij staat verder af van veel van de huidige lezers dan van de oorspronkelijke hoorders. En een keuze voor ‘koninkrijk’ zou die

kloof alleen maar versterken, vanwege de gangbare geografische-politieke betekenis van het woord. Het wekt sterk de indruk van iets dat zich op een bepaalde, specifieke locatie bevindt, bijvoorbeeld 'in de hemel', terwijl de voorstelling juist betrekking heeft op een wereldwijde omwenteling op aarde.

Bovendien blijkt het in verreweg de meeste gevallen van de talrijke plaatsen waar deze term voorkomt in de evangeliën, in de context niet of nauwelijks te gaan om het koninklijke karakter van de *basileia*. De teksten bieden de lezer dus weinig houvast om de vraag te beantwoorden waarom de nieuwe werkelijkheid waarover zij handelen specifiek als een 'koninkrijk' wordt voorgesteld. Een goed voorbeeld hiervan is Matteüs 13, waar de *basileia* twaalf maal genoemd wordt. Waarom het hier specifiek om een 'koninkrijk' zou gaan, is voor de (gewone) lezer moeilijk in te zien.

Voor de BGT geldt als criterium bij het gebruik van beelden en voorstellingen dat de betekenis ervan helder moet zijn. Aan deze regel wordt in dit geval niet voldaan. Daarom is het gebruik van 'koninkrijk' en 'rijk' hier problematisch (en heerschappij is een veel te moeilijk woord en daarom geen optie).

Een gebruikelijke vertaaltransformatie om moeilijke concepten duidelijker te maken is ze iets algemener te formuleren: een minder specifieke term kan soms een veel beter te begrijpen voorstelling opleveren. Dat bleek ook hier een goede mogelijkheid. In plaats van te spreken over 'heerschappij' of 'koninkrijk', kan men spreken over een nieuwe situatie, een nieuwe werkelijkheid die door God tot stand wordt gebracht. De meest compacte formulering is: Gods nieuwe wereld.

De keuze voor deze weergave wordt ondersteund door het bijbelse taalgebruik, waarin we, naast verwijzingen naar de *basileia*, ook verwijzingen tegenkomen naar de huidige en de nieuwe *aiôn*: deze tijd, of beter 'deze wereld' staat tegenover 'de komende wereld'.² De keuze voor 'de nieuwe wereld' is dus een wat algemenere weergave waarbij gebruik wordt gemaakt van andere bijbelse begrippen voor dezelfde voorstelling.

In de synoptische evangeliën krijgt het *basileia*-begrip een invulling die stelling neemt tegen alles wat hoort bij 'deze wereld'. Dat blijkt al uit de zaligsprekingen: de waarden die horen bij de nieuwe werkelijkheid staan lijnrecht tegenover de ambities van 'deze wereld'. Omdat de evangeliën zelf het 'onaardse' karakter van het *basileia*-begrip zo sterk benadrukken, is het terecht om te spreken van 'een nieuwe wereld'. Dat die nieuwe orde door God tot stand wordt gebracht en niet door mensenhanden, wordt uitgedrukt door te spreken over 'Gods nieuwe wereld.'

We hebben voor de BGT dus gekozen voor een weergave die de essentie van het *basileia*-begrip naar voren brengt, die duidelijk maakt dat het om een omwenteling gaat waarbij God iets nieuws tot stand brengt dat een wereldwijde omvang en impact heeft. We hebben tegelijkertijd gekozen voor een term die voldoende open is voor de verschillende uitwerkingen en accenten die in de nieuwtestamentische geschriften aan het *basileia*-begrip worden toegekend.

De BGT wordt vermoedelijk de eerste (gedrukte) Nederlandse bijbelvertaling met de weergave 'Gods nieuwe wereld'. Toch zou het niet terecht zijn om dit als een vondst van de vertalers aan te merken. Opvallend vaak blijkt in preken de formulering 'Gods nieuwe wereld' (of 'de nieuwe wereld' waarbij het door de context duidelijk is dat die door God tot stand wordt gebracht) gebruikt te worden als weergave van het *basileia*-begrip. Het lijkt dus een vaker voorkomende spontane transformatie die in gewone taal uitdrukt waar het bijbelse *basileia*-begrip op neer komt.³

De term *basileia tôn ouranôn* in Matteüs⁴

Waar de andere evangelisten de term *basileia tou theou* gebruiken, gebruikt Matteüs (als enige) de variant *basileia tôn ouranôn*. Moet dat verschil in de BGT zichtbaar blijven? Volgens de meeste uitleggers bedoelt Matteüs met deze term niet iets anders dan wat in de andere evangeliën met *basileia tou theou* wordt bedoeld. Daarom ligt het voor de hand om bij de iets algemenere weergave van het *basileia*-begrip waar de BGT voor kiest, niet te variëren.

Toch is het belangrijk om te weten waarom Matteüs de voorkeur geeft aan de term *basileia tôn ouranôn*. Een veelgehoorde verklaring is dat dit een vorm van omschrijving is waarbij het woord *theos*, God, uit eerbied is ingeruild voor *ouranoi*, de plaats waar God is. Als Matteüs kiest voor *ouranoi* om het woord *theos*, God, te vermijden, zou dat dan niet ook in de vertaling moeten gebeuren? Misschien, maar het is sterk de vraag of deze verklaring klopt. Matteüs gebruikt namelijk wel degelijk met grote regelmaat de aanduiding (*ho*) *theos*, en vier of vijf keer gebruikt hij ook de aanduiding *basileia tou theou*. Een betere verklaring is dat Matteüs een voorkeur heeft voor *basileia tôn ouranôn* om een bepaalde nuance sterker aan te geven. Het gebruik van *ouranos*, 'hemel', is in het evangelie van Matteüs zonder meer markant. Hij gebruikt die term graag en vaak om het on-aardse karakter te benadrukken van de zaken waarover hij schrijft. Zo gebruikt hij vaker de aanduiding 'onze/uw/mijn Vader in de hemel' en wijst hij op de 'schat in de hemel' die men zich verwerft door op aarde trouw te zijn aan God, zijn wil te doen 'zoals in de hemel', en ondanks moeilijkheden en verdrukking vast blijven houden aan de 'hemelse waarden'. Wie alle plaatsen in het evangelie nagaat, ziet een terminologie die de christelijke gemeenschap kenmerkt als een 'hemelse gemeenschap': hun hemelse gezindheid en gerichtheid maakt dat ze helemaal bij God horen, en als de 'heerschappij van de hemel' definitief doorbreekt zullen zij daaraan deelhebben. De term *basileia tôn ouranôn* in Matteüs is een theologische manier van spreken. Het helpt de christelijke gemeenschap om haar blik op de hemel te richten: het gaat om de hemelse standaard van gerechtigheid en heiligheid, om de hemelse beloning voor alle inspanning, en om de hemelse orde die op aarde alles anders zal maken.

Dit bevestigt dat het *basileia*-begrip in de evangeliën niet moet worden opgevat in politieke termen of als speciale locatie. Het is een nieuwe orde die door God zal worden gevestigd en die nu reeds een appel doet op de mensen om de kant van 'de hemel' te kiezen. Het is natuurlijk waar dat met de keuze voor 'Gods nieuwe wereld' bepaalde nuances uit de teksten verloren gaan; maar daar staat tegenover dat de essentie van dit belangrijke bijbelse begrip op een duidelijke en begrijpelijke manier naar voren komt. Dat is de grote winst van de BGT.

Noten

- 1 Enigszins uitzonderlijk is de verwijzing naar het 'koninkrijk van David' in Marcus 11:10, in de door de menigte uitgeroepen verwachting: 'Leve het nieuwe koninkrijk van onze vader David' (BGT). Dit betreft weliswaar een uitzonderlijk koninkrijk, maar de link met de concrete voorstelling van koninkrijk als geopolitiek begrip blijft bewaard, omdat het wordt voorgesteld als een nieuwe – betere – versie van iets dat inderdaad een echt koninkrijk was, het koninkrijk van David. Bovendien speelt in deze tekst wellicht mee dat Marcus hier

- de menigte expres een wat politiek klinkende messiasverwachting in de mond legt.
- 2 Zie voor deze terminologie onder meer Matteüs 12:32; 13:39, 40, 49; 24:3; 28:20, Marcus 10:30, Lucas 16:8; 18:30; 20:34-35; vgl. ook Matteüs 19:28.
 - 3 Het hier te berde gebrachte berust op wat enkele bij de evangeliën betrokken vertalers, alert geworden op de aanduiding '(Gods) nieuwe wereld', gedurende de afgelopen jaren in diverse kerkdiensten (van PKN in Leiden tot GKV in Hilversum) hebben opgemerkt.
 - 4 Deze paragraaf is gebaseerd op het hieronder genoemde artikel van Robert Foster.

Geraadpleegde literatuur

Hans Dieter Betz, *The Sermon on the Mount: A Commentary on the Sermon on the Mount, Including the Sermon on the Plain* (Hermeneia; Adela Yarbro Collins red.), Minneapolis 1995.

Robert Foster, 'Why on Earth Use "Kingdom of Heaven"? Matthew's terminology Revisited' in: *New Testament Studies* 48 (2002), 487-499.

Dr. M.J. de Jong is als nieuwtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.